

Слободан Д. Милошевић

О ЗЛОЧИНУ ОКУПАТОРА У ЦРНОЈ ГОРИ ЗА ВРЕМЕ ПЕТЕ НЕПРИЈАТЕЉСКЕ ОФАНЗИВЕ

(Прилог изучавању)

Пошто није успео да уништи главнину партизанских снага, као и војно и политичко руководство НОП-а у Југославији, окупатор се снагом војне моћи окомио на рањенике и на голоруки, незаштићени народ — неборачко становништво. У саопштењу биће говора о овом последњем питању тј. о злочину окупатора и његових сарадника над неборачким становништвом.

Пре него што пређем на излагање о овом питању, потребно је укратко сагледати какви су били њихови међусобни односи у ратним условима са гледишта међународног ратног права, а затим како их је санкционисао Међународни војни суд који је основан 8. августа 1946. године у Лондону, договором четири велике силе антихитлеровске коалиције. Међународни војни суд донео је и свој статут. Члан 6. тога статута говори о надлежности Суда да суди а потом кажњава лица која су појединачно, а затим и као чланови појединих организација или група извршавали неки од следећих злочина:

а) *Злочин против мира* — планирање и организација извођења ратних операција.

б) *Ратни злочини* — повреда ранијих обичаја и устаљених закона као убиство, одвођење на принудни рад и други посао цивилног становништва окупираних територије, убијање талаца и ратних заробљеника, пљачка материјалних добара, разарање насељених места и друга пустошења.

в) *Злочин против човечности* — односи се на убиства, исељавање и слична дела против цивилног становништва, било пре или за време трајања рата. У ову групу злочина спадају и они који су извршени на верској, расној или политичкој основи. Дакле, сви они злочини који спадају у надлежност Суда без обзира да ли се они кажњавају по законима освојене земље.

Треба рећи да су одредбама Статута само потврђени већ постојећи закони о рату, а који су изложени у познатој Хашкој конвенцији, њеном члану 46: „Породична част и права, животи лица и приватна својина као и верска убеђења и обреди морају

се поштовати“.¹ Ништа ново не откривамо ако кажемо да су у међународном праву већ постојала правила о понашању снага окупатора на окупираним територијама и разликовању цивилног становништва од борачког састава.

Није на одмет подсетити да одредбе 4. Хашке конвенције из 1907. и Женевске из 1929. године штите како борце, заорбљенике и рањенике тако и становништво на окупираној територији. Овом приликом немамо намеру да се задржавамо на објашњавању права ратних заробљеника и рањеника, осим следеће напомене: у односу на силу која их држи заробљеници имају статус обзорожаног непријатеља, а на другој страни у односу на силу којој припадају они су привремено одсутна лица која су лишена одређених права и дужности, али не и извесних обавеза. Овде истичемо да право на положај ратног заробљеника по Женевској конвенцији из 1929. године имали су поред заробљених бораца припадника регуларних оружаних снага и припадници милиције као и добровољачких одреда. Такође истичемо да су с обзиром на физичко и психичко стање до оздрављења рањеници и болесници уживали посебна права.²

Каква је ситуација са цивилним становништвом?

Међународни закони и обичаји штите цивилно — неборачко становништво уопште од свих врста ратних уништавања и насиља. Они му гарантују живот, имовину и личну слободу.

Познато је да се силе Осовине, у првом реду Трећи Рајх, нису придржавали норми међународног ратног права не само на територији Југославије. За њих је од пресудног значаја било учење тзв, библије нацизма, хитлеровог »Mein Kampfа«. Основне мисли те књиге постале су крв и месо нациста, који су се „обогатени“ тим учењем лакше сналазили у вихору другог светског рата. Довољно је из те књиге навести неке мисли које се односе на словенске народе, па да се сагледа идејна страна нацистичког покрета. Нпр.: „Ако би неки немачки вођа освојио словенску земљу и истерао Словене да би на њој настанио Немце, у том случају он не чини само политички већ и високо морални подухват, јер је у интересу човечанства као целине да се свет насели што више вишом расом“.³

Наведене и сличне мисли биле су одлучујуће у политици сила Осовине, не само према Југославији и њеним народима у току другог светског рата. Може се с правом рећи да је Трећи

¹ Нирибершка пресуда, књига II, Београд 1948, 100.

² Ивановић др Ђоко, *Положај жртва рата у потој непријатељској офанзиви*, Југословенска ревија за међународно право (даље: ЈРМП), 3/1958, 451.

³ Узето из написа дра Гавра Перазића, Ратни злочини окупаторске и квислиншке војске на Неретви и Сутјесци у светлу међународног права. *Неретва—Сутјеска 1943*. Зборник радова са научног скупа „Неретва — Сутјеска 1943“, одржаном од 27. јуна до 2. јула 1968. године у Сарајеву. Београд 1969, 615; Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Минхен 1941, 217.

Рајх окупирајући Југолавију унапред одредио судбину њених народа. Уосталом, то се видело из његових практичних мера према поробљеним, а посебно према југословенским народима. И најмањи повод који би само убрзао процес уништавања народа окупатору је добро дошао. Потпуно изграђен и у пракси примењиван систем одмазде у сразмери 1:50 односно 100, тј. за рањеног немачког војника требало је стрељати 50, а за убијеног 100 лица, само је беочуг у непрекидном ланцу злочиначких мера против поробљеног народа. На другој страни, пракса је показала да се Трећи Рајх није задовољио ни овом сразмером коју је одредио сам А. Хитлер, већ је вршио масовна убиства и паљење кућа, што ће се видети из даљег излагања.

Без обзира на наведене и друге норме међународног ратног права, силе Осовине на челу са Трећим Рајхом кршиле су их још од почетка избијања другог светског рата, па и пре тога. Тако је А. Хитлер још 1938. године говорио како ће бити кажњени смртном казном и они који не припадају оружаним снагама противника само ако имају непријатељско држање према оружаним снагама немачке силе.⁴ Он остаје доследан томе и касније, у јеку другог светског рата. Тако је у децембру 1942. године издао наредбу својим потчињенима у којој се поред осталог говори да су јединице „овлашћене и дужне да у овој борби, без ограничења, такође према женама и према деци употребе свако средство само ако оно води успеху“.⁵ У истој наредби говори се да не може ни један Немац бити позван на одговорност због држања. „у борби против банди и њихових присталица“.⁶ Ово Хитлерово упозорење саопштио је војсци начелник ОКВ Б. Кајтел⁷ средином де-

⁴ Исто.

⁵ Исто.

⁶ Исто.

⁷ Вилхелм Кајтел (Keitel von Wilhelm), рођен 22. септембра 1882. године на породичном имању у Хелмшераде код Гандерхеајма. Војну каријеру почео је 1901. године, после матуре, као фолксјункер у Доњосаксонском пуку за пољску артиљерију бр. 46 у Волфенбителу. Као ађутант овога пука ступио је 1914. године у рат. За своју храброст у бици на Марни одликован је Гвозденим крстом 1. Рањен је код Ремса. У зиму 1914—1915. као капетан предводио је једну батерију овог пука. У пролеће 1915. године премештен је у штаб Десетог резервног корпуса, који се борио у Вогезима, Галицији и Србији и 1916. године пред Верденом. Од лета 1916. године био је генералштабни официр први у једној дивизији на Западном фронту, а затим од децембра 1917. године у морнарничком корпусу у Фландрији, којим је командовао адмирал вон Шредер (Schreder). Кајтел је 1916. године одликован Орденом династије Хоенцолерна. После учешћа у добровољачким борбама против Пољске у провинцији Познањ узет је у војску Рајха, где је у прво време радио као учитељ у Коњичкој школи у Хановеру, а потом је годину и по дана водио као шеф батерије јединице свога старог пука. Године 1925. премештен је у министарство за одбрану Рајха. Од 1927. до 1933. године, сада као пуковник, био је на челу одељења организације у трепенамту, како се тада звао војни генералштаб. Овде је управљао изградњом границе источних провинција Рајха и учествовао у првим радовима на увођењу опште војне обавезе. Успостављањем немачке оружане

цембра 1942. године. Занимљив је и повод за издавање оваквог наређења. Наиме А. Хитлер је дознао да се немачки војници позивају на одговорост због злочина које врше над народом. Свакако да је ово наређење утицало у знатној мери на повећање интензитета злочиначких мера немачких окупаторских војника и према неборачком становништву. То само показује да је нацистичка идеологија у основи неспојива са било каквим милосрђем које је и оваквим наредбама уништавано у самоме зачетку.

Крајем 1942. године Александар Лер,⁸ тада командант 12. немачке армије, и поглавник тзв. НДХ Анте Павелић учинили су званичну посету А. Хитлеру. Циљ ове посете био је да се појачају и организују снаге ради угушења партизанског покрета у Југославији. Очигледно, силе Осовине хтеле су да имају чисто залеђе у случају искрцавања снага антихитлеровске коалиције на подручју Средоземља.⁹

Првог јануара 1943. године А. Лер је постављен за војног заповедника Југоистока. Ово је учињено, с једне стране, због тога што се очекивало искрцавање савезничких снага у Грчкој, а с друге — ради побољшања координације војних дејстава сила Осовине на територији Балкана.

Бивши аустроугарски активни официр А. Лер непосредно по ступању на нову дужност педантно је спроводио наређења свога фирера. Тако почетком јануара 1943. године одлази у Рим, да се договори са Б, Мусолинијем и његовим генералима о угу-

силе од стране вође Рајха образовао је ген. мајор Кајтел 1934/39. године 22. дивизију у Бремену, којом је и командовао. Године 1939. преузео је дужност шефа ген. штаба у тадашњем министарству рата Рајха. Четвртог фебруара 1938. године вођа Рајха је уједино вођства оружаних снага и именовао Кајтела непосредним војним врховним командантом оружаних снага. Првог новембра 1938. године вођа Рајха га је унапредио у генерал-оберста. („Ново време“ од 22. 9. 1942. године).

⁸ Александар Лер (Alexandar Löhr), пореклом Аустријанац. Био је активни официр аустроугарске војске. После пропасти Аустро-Угарске остао је официр до Аншлуса, па је тада примљен у немачку војску. Био је командујући генерал ваздухопловних снага у Бечу. Од избијања другог светског рата руководи ваздушном флотом IV, која је оперисала у јужној Пољској. Из Пољске враћен је у Беч, где је руководио обуком ваздушне одбране. Од 1. јануара 1941. године учествује у припреми ваздушног напада на Балкан. У време мартовских догађаја у Југославији био је у Софији. Касније је руководио ваздушним нападом на Југославију, тј. бомбардовањем Београда. По обављеном послу, опет се враћа у Софију, а одатле иде у Солун и Атину. Одатле иде на Источни фронт, где се задржао до лета 1942. године, када постаје помоћник команданта, а потом командант XII немачке армије. Првог јануара 1943. године постаје војни заповедник за Југоисток и непосредно одговоран А. Хитлеру за успех четврте и пете офанзиве против НОВ Југославије.

Славко Ф. Одић у књизи *Неостварени планови* (Загреб 1961), на страни 101, пише да је А. Лер крајем 1942. године већ био војни заповедник за Југоисток, што је свакако погрешно.

⁹ Архив Војноисторијског института (даље: А ВИИ), немачка архива, кутија 26, р. бр. 1/1. Саслушање А. Лера и осталих у Београду 5. фебруара 1947. године; С. Ф. Одић, н.д. 99—100.

шивању устаничког покрета у Босни и Хрватској. Ово је био наставак припреме за битке на Неретви и Сутјесци, тј. за четврту и пету непријатељску офанзиву. Оперативни план за ове битке израдио је ОКВ (врховна команда оружаних снага), док је А. Лер израдио немачки део плана који је А. Хитлер одобрио. Не само да је израдио немачки део оперативног плана већ је А. Лер био и одговоран за успешан завршетак битке и уништење партизанских снага на простору који је оивичен: Фоча, Гацко, Билећа, Никшић, Колашин, Андријевица и Пљевља. На овом простору било је сконцентрисано преко 120.000 непријатељских војника.

Александар Лер је ревносно извршавао наређења А. Хитлера о уништењу партизанског покрета на већ означеној територији. Из докумената се види да је овај Хитлеров командант Југоистока у време пете непријатељске офанзиве посетио неколико места у Босни, свакако у намери да и сам допринесе бољем организовању напада и уништења политичког и војног руководства НОП-а. Тако се он средином маја 1943. године нашао у Фочи где је било седиште 118. ловачке дивизије под командом Јозефа Киблера.¹⁰ Из наређења проистеклих после ове посете види се какве је директиве добио Ј. Киблер, који је 12. маја 1943. године издао наређење дивизији, у коме се може наћи и следеће: „Трупe имају безобзирном и бруталном строгаошћу да се опходе према становништву које је непријатељски расположено према окупатору и да му одузму сваку животну могућност разарањем напуштених места и осигурањем за себе постојећих залиха“.¹¹ Добивши ова упутства почетком маја 1943. године јединице Ј. Киблера кретале су се у два правца из простора Сарајева и Коњица и дошле у Калиновик односно Фочу. Из Фоче се 750. пук 118. ловачке дивизије кретао у правцу Пиве и Таре, под командом Г.

¹⁰ Јозеф Киблер (Jozef Kübler), ген.лајтнант немачке војске. У другом светском рату учествовао у походу на Француску и на Балкан. Налазио се у штабу XII армије фелдмаршала Листа. Крајем новембра 1941. године премештен за шефа генералштаба 142. корпуса, који је требало да иде на Крим. У путу добија прекоманду да се врати у Београд, и почетком децембра постаје шеф генералштаба код војног заповедника Србије, где остаје до 25. децембра, када је премештен у 59. планински корпус на Источном фронту и учествује у походу на Кавказ. До јануара 1943. године остаје на окупираној територији Совјетског Савеза. Тада је добио одсуство и унапређен је у чин генерала. Почетком априла 1943. године преузима команду 118. ловачке дивизије у Југославији. Учествује у бици на Сутјесци и даљим борбама у Југославији.

¹¹ Саопштење о злочинима Аустрије и Аустријанаца против Југославије и њених народа. Београд 1947, 30.

Трибукајта.¹² Овом приликом команди Ј. Киблера била је потчињена 4. усташка ловачка бригада која је од Фоче ишла у правцу Челебића, а командовао јој је пуковник Кашић. Ова бригада није била комплетног састава. На територији Челебића претрпела је тежи пораз у сукобу са јединицама НОП-а.

Истом мишљу о уништењу цивилног становништва били су прожети сви Хитлерови генерали команданти виших војних јединица. Пре и у току извођења оружаних акција против снага НОП-а они су издавали наређења у којима се није правила разлика у поступцима како према заробљеним борцима НОП-а тако према рањеницима и према цивилном становништву. Таквих наредаба је особито било у време битака на Неретви и Сутјесци 1943. године. Тако је у заповести генерала Литерса, команданта немачких јединица у НДХ од 12. јануара 1943. године поред осталог стајало: „обесити или спалити свакога ко учествује или је учествовао у борби против окупационих трупа и хрватске државе“.¹³ Разумљиво је да се то даље преносило и на потчињене војне јединице. Тако је већ поменути Ј. Киблер наредио да се заробљеници стрељају одмах после саслушања.¹⁴ И у току самих офанзивних дејстава, према тренутној ситуацији, издавана су наређења, од којих је свако следеће било ригорозније од претходног.

Чини се да битке на Неретви и Сутјесци представљају кулминацију напора окупаторских и квислиншких снага да униште политичко и војно руководство НОП-а са главнином својих снага. У томе циљу и наређења која су издавали команданти непријатељских јединица представљају својеврстан преседан у кршењу норми међународног ратног права. Ваља подсетити само на једно од таквих наређења генерала Литерса, издато пре почетка битке на Сутјесци, које гласи: „Сва наређења која издају немачке оружане снаге имају предност над било којим другим законима“.¹⁵

Наступајући преко Сињајевине ка Жабљаку, 1. немачка брдска дивизија настојала је у првом реду да овлада том територијом, чиме испуњава свој војнички задатак. Даље од Жабља-

¹² Гинтер Трибукајт (Günter Tribukeit), рођен 29. маја 1909. у Грајфсвалду (Померанија). Пре другог светског рата активни официр у чину капетана и командир чете у пешадијском пуку 3. и 21. пешадијске дивизије. Са њима учествује у походу на Пољску, а после тога је премештен за командира чете у 164. дивизију, са којом је учествовао у походу на Француску и Грчку. Из Грчке премештен у 7. планинску ловачку дивизију, њен 206. пук, и иде на Источни фронт. У априлу 1942. године рањен је на Источном фронту. После оздрављења постаје командир Војноловачког батаљона, па поново иде на Источни фронт. После тога постаје командант 750. ловачког пука 118. (718) ловачке дивизије и под командом Ј. Киблера учествује у бици на Сутјесци 1943. године.

¹³ Зб. НОР, IV—9, 215.

¹⁴ АВИИ, немачка архива, кутија 9—II, р. бр. 34/15.

¹⁵ Зб. НОР, IV—13, 195.

ка кретала се северозападно према кањону Пиве. Војници те дивизије спалили су село Црну Гору. Одавде се 1. брдска дивизија кретала преко Сушице на Недајно, а затим правцем: Подмилогора, Кнежевићи, Никовићи, Шарићи — Шипачно и даље према Пиви и Чоковој Луци.¹⁶ У свим овим местима окупаторски војници не само да су убијали рањенике, борце из активног састава Народноослободилачке војске (НОВ) већ у већини случајева и цивилно становништво, а нарочито нејачке и изнемогле који нису могли напустити своје домове. Има безброј примера спаљивања живих људи у кућама у које су пре паљења затворени. У покушају бекства из кућа појединци су нашли смрт на прозорским окнима било да су ту убијени или их је пламен ватре захватио и спалио.

Немачки војници су и на горе даведени начин извршавали наређења својих претпостављених. У једном од таквих наређења може се наћи и следеће: „Цјелокупно становништво способно за војску са подручја дивизије (1. брдске — М.С.) сматрати и са њима поступати као са комунистима. Уништавати по селима све, а око незагађене воде поставити немачку стражу како се том водом не би могло служити становништво и партизани.“¹⁷ У наређењу 1. брдске дивизије од 3. јуна 1943. године потчињеним јединицама поред осталог стоји да се сви мушкарци који су способни за војску заробе, а наоружани и да се стрељају.¹⁸

На територији Жабљака под командом 1. брдске дивизије налазио се 61. бугарски пук, који је дошао преко Санџака. У своје наступању ка западном делу Црне Горе у злочинима и над цивилним становништвом истицали су се и бугарски војници. Они су побили 14 чланова породице Караџић у с. Палежу, срез дурмиторски.¹⁹

Подаци да је на територији дурмиторског подручја било 1.395 побијених и живо спаљених људи, жена и деце, преко 6.000 спаљених зграда за становање и стаја за стоку, 70.000 грла опљачкано и побијено ситне и крупне стоке — спадају у биланс активности немачке, италијанске и бугарске војске после повлачења са територије Дурмитора.²⁰

Према изјавама сведока и сачуваним документима види се да су јединице 7. СС „Принц Еуген“ дивизије чиниле највеће злочине на своје ратном походу преко територије Црне Горе, и то како над борцима регуларних партизанских јединица тако и над цивилним становништвом. Кретале су се у два правца, од Никшића и Гацка, где су захватиле села Шипачно и Орахово. У

¹⁶ Обрад Цицмил, *Дурмиторски НОП одред и његово подручје 1941—1945*. Београд 1966, 220.

¹⁷ Милорад Марковић — Коста Радовић, *Људи у пламену*, „Побједа“ од августа 1970. године.

¹⁸ АВИИ, НАВ—Н—Т, 315, 64/1106.

¹⁹ Обрад Цицмил, н.д., 220.

²⁰ Обрад Цицмил, н.д., 232.

с. Орахову убили су 16 лица и спалили 150 кућа. Одавде су немачке јединице пошле ка Пиви и, пролазећи кроз с. Шипачно, убиле 57 лица и спалиле 190 кућа. Путем овог физичког уништавања становништва угашене су три породице (од њих више није остало трага ни порода). У с. Јасеново Поље, срез Никшић, убили су 45 особа, а спалили 45 кућа. У Великом Пољу Црквичком војници 7. СС „Принц Еуген“ дивизије сакупили су 76 жена и деце и све их скупа стрељали. На томе месту стрељали су и 342 рањена партизана.²¹ Војници ове дивизије направили су пустош на своме путу левом обалом р. Комарнице и Пиве. Страдало је становништво с. Дуб, срез дурмиторски.²² Опустошена су села Луково, Граница, Праге, Превиш, Милошевићи и друга.

Девог јуна 1943. године делови 7. СС „Принц Еуген“ дивизије опколили су с. Стабна и скоро сваку кућу блокирали. Циљ овог опкољавања био је да се похвата што више народа. Тако су специјалне екипе ишле од куће до куће и изводиле народ. Одраслих мушкараца није било, већ само мајке са децом у наручју. Тако прикупљене на једном месту распоредили су у три колибе и спалили их. Овај случај је послужио као подстицај другима да се склањају испред немачке војске. Народ се склањао у пећине, којих има доста по овим планинским селима. То су приметили немачки војници, па су пришли новој тактици. Пролазили су кроз села не дирајући у народ. Верујући да га неће злостављати, народ је почео да излази из склоништа. Међутим, поново су наишле немачке јединице, опколиле село и народ похватили и побили. Тако су урадили са 1.600 становника по селима Планине и Жупе Пиве.²³

На територији среза Пљеваља у мају и јуну 1943. године војници 369. „Вражје дивизије“ команданта ген. лајтнанта Фрица Најдхолда²⁴ убили су на територији Бобова два мушкарца и запалили 39 кућа. Са ове територије су интернирали у Немачку

²¹ АВИИ, немачка архива, кут. 26, р.бр. 6/1, 90. Изјава сведока Раовић Милана на саслушању Г. Трибукајта команданта 750. пука 118. ловачке дивизије 10 фебруара 1947. године.

²² М. Марковић — К. Радовић, нав. дело.

²³ Ивановић др Ђоко, нав. дело. 458; Владимир Дедијер (*Дневник*, друго издање, Београд 1951. године) на страни 492 наводи да су 1. брдска немачка дивизија и италијанска дивизија Ферара побиле 1.620 лица за последња два дана пете непријатељске офанзиве. Овде се опширније говори о злочинима окупатора у Црној Гори за време пете непријатељске офанзиве.

²⁴ Фриц Најдхолд, генераллајтнант, бивши командант 369. „Вражје дивизије“. По професији активни војник од 1907. године. После првог светског рата остао у немачкој војсци као командир чете, батаљона. Године 1935. добио је команду источне Азије. Послат је тамо као саветник у штаб Чанг-Кај-Шека, где је остао три године, а потом се опет укључио у немачку војску. Учествовао у рату против Француске, Белгије и Холандије, а касније и против СССР-а, од напада до 25. августа 1942. године, када је преузео Хрватску фронтовску дивизију код Стаљинграда. Под командом Хајдхолда 369. „Вражја дивизија“ учествује у петој непријатељској офанзиви.

седамдесет лица оба пола, од којих су неки умрли у немачким логорима. Сличне злочине вршили су у општини Готовуша. Са територије с. Тикова одвели су у Немачку десет лица, од којих су два тамо умрла. У општини премђанској убијео је пет лица, а затим у општини бољанићкој с. Бољанићи и Потковач убијена је мајка са дететом од три месеца и још једно лице. Страдало је становништво с. Буковац, срез дурмиторски. Покушали су да се спасу у планинском склоништу, али су их окупатори пронашли и извели на губилиште. Један од преживелих сведока, Марица Благојевић на сведочењу после ослобођења изјављује: „ Немци су приступили стрељању народа из митраљеза и машинских пушка. Зачуо се страховит лелек од људи, жена и деце. Мени су претходно истргли из руке дете од 6 година и заклали га на моје очи, па су га после секли на комаде и мене присиљавали да му узимам комаде. Видела сам како су после најжешћих мука пострелили народ код једне куће, а затим и неке полуживе са мртвим побацали у кућу, па запалили. Један део народа одвели су на место звано Дола и пострелили на зверски начин. На томе месту је побијено око 500 особа“.²⁵ Већином су то била деца до 14 година, па жене и старци преко 60 година старости. После овог стрељања народа немачки војници су спалили куће за становање и друге зграде, а опљачкали материјална добра која су могли покренути. Посебно су били заинтересовани за средства исхране, тј. животне намирнице, којих ионако није било у довољној мери на овој територији.

Са овим се није престало прогањати и убијати мирно становништво. Судбину Буковца у јуну 1943. године доживело је с. Лесков Дуб. Одавде су сакупљена 162 лица на једно место. И овом приликом немачки војници су врло брзо обављали свој злочиначки посао. Одмах су мушкарце одвојили и стрељали на крају сула, а децу и жене вратили у куће. Веровало се да ће они остати у животу, јер се није могло ни посумњати да су учествовали у борбама против окупаторских снага. Међутим, десило се супротно. Овај миран и за борбу неспособан живаљ склоњен је и затворен у куће у којима је жив изгорео. Накнадно је запаљено још двадесет и осам кућа, опљачкано „219 комада крупне и 1.960 ситне стоке као и сву људску и сточну храну“.²⁶

Припадници 7. СС „рПинц Еуген“ дивизије и 369. „Вражје дивизије“ као да су се такмичили у извршавању злочина над неборачким становништвом. Према изјави сведока, они су у с. Мокро „...лопалили све куће, стаје и колибе. Жена Богића Полексића удавила је своје дете да плачем не открије збег који се ту налазио. У селу су Немци побили око 20 људи. У мом селу Пошћењу остало је 40 домаћинстава без крова, а убијено је осам

²⁵ Саопштење о злочинима Аустрије и Аустријанаца против Југославије и њених народа. Београд 1947, 29.

²⁶ Исто.

људи. У с. Дужа уништено је 75 кућа, а побијено стараца, деце и жена 25...“²⁷

Из докумената и литературе види се да је немачки окупатор у првом реду уништавао становништво села у којима су вођене борбе, без обзира да ли је оно у тим борбама учествовало. Они су у пролазу могли попалити куће и пљачкати домаћинства, али нису могли лако пронаћи народ који се склањао у пећине. Да би га лакше сакупио, окупатор је поред наведених применио и следећу меру. Издао је наређења да се народ обуче у своја празничка одела, наводно да их фотографише у народној ношњи. Тако обучени, њих 150, већином жена и деце, играли су коло око једног сена које је у једном тренутку запаљено. Ово је изненадило све оне који су били присутни. Касно су увидели намеру окупатора да их све живе спали. Народ је потражио спас у бекству. Међутим, био је немоћан, јер је био опкољен. Оне који су неким чудом успели да се извуку из обруча стизали су митраљески рафали, па су падали мртви по ливади.²⁸

Није на одмет подсетити и навести још један пример окупаторских мера да прикупи народ ради уништења. У с. Плужине остала су само два човека. Немачки војници су им пренели поруку да се народ врати и обрађује њиве, тј. да прикупља летину. На тај начин народ се почео враћати у своје домове и почео да мирно живи. Али једне ноћи село је опкољено па су ухваћена 64 лица, која су потом притворена у једну стају и ту сва спаљена. Истих и сличних примера било је у више села.²⁹

Као немачки тако су и италијански команданти издавали наређења својим потчињенима за вршење злочина над мирним становништвом на територији Југославије. У том погледу познато је »Cirkolare 3 C« и „додатак В“ које је издао генерал Роата непосредно по доласку за команданта II армије.³⁰ У посебном додатку »Cirkolare 3 C« разрађене су смернице које ће се примењивати против становништва као на пример:

“... И појединци

а) За вријеме вођења операција сматраће се као устаници способни мушкарци, који, иако нијесу затечени с оружјем у руци:

— буду ухваћени у непосредној близини устаничких група, под таквим околностима да је очигледно да су учествовали у оружаном борби;

— буду ухваћени не у непосредној близини устаника, већ у зони у којој се водила или се још води борба, а имају на себи

²⁷ АВИИ, немачка архива, кут. 26, р. бр. 6/-, стр. 72 и 73. Сведочење Грбовић Радисава из с. Пошчина, срез Шавник, 10. фебруара 1947. године.

²⁸ Перо Крстајић, *Од Колашина до Јајца*. Београд 1957, 29.

²⁹ АВИИ, немачка архива, кут. 26, р. бр. 6/1, стр. 93. Сведок Цицимил Лале из Плужина.

³⁰ *Саопштење о талијанским злочинима против Југославије и њених народа*. Београд 1946, 65.

униформу или дијелове војничке униформе, знаке припадности бандама, предмете војничке опреме, муницију и експлозив.

б) Способни мушкарци, било којег доба старости и жене, необухваћени напријед наведеним категоријама, али нађени у зони где се водила борба или се још води, а који нијесу становници те зоне (што наводи на претпоставку да су се налазили са устаничким формацијама), биће ухапшени ради истраге, а затим предани суду или интернирани. Исто тако ће се поступити и са окривљеним или осумњиченим за помагање устаника, били они или не становници зоне која је у питању.

с) моћи ће се, за вријеме операције евакуисати и интернирати цивили, нарочито што се тиче породица, група или цијелих села, када то тренутне прилике или услови намећу.

д) Поступци под а, б, ц, (изузев евакуације цијелих села) биће примијењени у свакој операцији, чак и малој.³¹

У вршењу злочина над цивилним становништвом у Црној Гори истицали су се војници италијанске дивизије „Ферара“. Њен командант Маинери је пред почетак ратних операција у пету офанзиву одржао говор својим војницима, тј. извршио неку врсту психичке припреме и охрабрења за злочине које треба да чине над неборачким становништвом. Отворено је говорио војницима да се становништву освете за непослушност, и то нарочито на територији Никшић и Шавник. И заиста, средином маја 1943. године војници ове дивизије спалили су село Међеђе, а неборачко становништво уништили, тј. побили. У овој акцији палевине и убистава италијански војници су се показали као прави познаваоци терена и вични овоме злочиначком послу. Они су при поласку на акцију уништавања народа претпостављали да се он склонио у пећине, па су пошли да га траже и тамо, а не у сеоским кућама као што су чинили војници немачких јединица. Тај посао обављале су италијанске претходнице, које су имале задатак да откривају скривени народ. На тај начин откривена су у Жупи никшићкој и убијена 72 лица, углавном старији и болесни који се нису могли удаљити од својих кућа. За неколико дана бављења војске у Жупи никшићкој народ је економски веома исцрпљен, како у животним намирницама тако и другим материјалним добрима. На крају су попаљена и села у Жупи Никшићкој, где је уништено 767 кућа.³²

У свом даљем кретању делови дивизије Ферара прешли су у срез шавнички. Тамо су наставили са злочинима, палећи села: Придворицу, Скок, Дубровско, Кутњу, Комарницу, Рудопоље,

³¹ Зоран Лакић, *Размјена ратних заробљеника у Црној Гори у току НОР-а*, Војноисторијски гласник, 1/1967, 113.

³² Саопштење о талијанским злочинима против Југославије и њених народа. Београд 1946, 152.

Поље Радовића и друга. Становништво је делом побијено, делом одведено у интернацију, а делом задржано као таоци.³³

Према извештају 1. брдске немачке дивизије од 13. јуна 1943. године, 1. чета 1. брдског дивизиона са војницима италијанске дивизије Ферара и придодатим бугарским војницима извели су масовна убиства народа на територији Дурмитора.³⁴

Паљење кућа, убијање неборачког становништва и безобзирна пљачка од стране окупаторских војника, помогнутих својим сарадницима, и то само због тога што су туда прошле јединице НОВ, оставили су тешке последице не само у економском погледу већ и на психичко стање становништва ових сиромашних крајева. То је и разумљиво ако имамо у виду да су то забачена планинска села чије је становништво навикнуто на миран живот, ненавикнуто на теже психичке потресе, поготову оне иззване силом војне моћи и варварским поступањем с људима.

Злочини које је вршио окупатор са својим сарадницима на територији Црне Горе само је део њихове злочиначке активности како против бораца НОВ тако и против неборачког становништва на територији Југославије. Овде је приказана само једна страна тога система, она која се односи на физичко уништавање у првом реду цивилног становништва, без свестранијег сагледавања осталих момената, као што су масовна хапшења, логори, интернације, узимање талаца, физичко уништавање народа. Ово су све манифестације националсоцијалистичке идеологије сила Осовине, које су имале за циљ застрашивање народа, како би га држале у покорности, с једне, и физичко уништавање словенског народа као реализацију нацистичке теорије о подели народа на расе, с друге стране. Али пракса је показала да је народ неуништив. Окупатори и њихови сарадници су ликовали за одређено време, док их није стигла заслужена казна. С друге стране, и њихова поколења су их добрим делом осудила за недела која су починили.

³³ Исто.

³⁴ АВИИ, НАВ—Н—Т—315, 64/981.